

Over de ontstaansgeschiedenis van psychodrama

Uit: <http://web.utantet.at/schmidpp/paper-neth.pdf>

Geschiedenis van de groepspsychotherapie en groepsdynamica in Oostenrijk*

Peter F. Schmid**

* Oorspronkelijke titel: *Die vermutlich potenteste soziale Erfindung des 20. Jahrhunderts. Zur Geschichte der Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik in Österreich*. Uit het Duits vertaald door Esther Kroon, Amsterdam.

** Prof. dr. Peter F. Schmid, universitair docent, is oprichter van de client-centered opleiding in Oostenrijk, client-centered supervisor en psychotherapeut en opleider aan de Akademie für Beratung und Psychotherapie des Instituts für Personzentrierte Studien (IPS der APG). Hij heeft samengewerkt met Carl Rogers tussen 1980-1990 en vele vakpublicaties, onder meer met het accent op groepspsychotherapie, doen verschijnen. Hij is oprichter en voorzitter van de client-centered en experimentele wereldorganisatie (WAPCEPC).

Uitgangspunten van het psychodrama

Niet met behulp van de klassieke psychoanalyse, maar juist vanuit een tegenovergesteld standpunt ontstond een ander model van groepstherapie en groepswerk: het psychodrama volgens Jacob Levi Moreno (1889-1974) waarvan de oorsprong eveneens in Wenen ligt. Volgens Moreno zelf – en dit wordt door anderen beaamd – is hij degene die in 1931-1932 het begrip ‘groepspsychotherapie’ heeft geïntroduceerd in de vakliteratuur. Jacob Moreno Levy, zoals hij zich oorspronkelijk noemde, was een Roemeen van Joodse afkomst. Hij werd in 1889 als oudste van zes kinderen geboren in Boedapest, verhuisde met zijn familie naar Oostenrijk, studeerde vanaf 1909 filosofie en later medicijnen in Wenen, waar hij in 1917 promoveerde. Vóór zijn emigratie naar de Verenigde Staten was hij in Oostenrijk niet alleen actief als arts, maar ook als dichter en filosoof, schrijver en uitgever, toneelspeler en theaterdirecteur. Hij had grote interesse voor theologie en filosofie, met name voor het existentialisme. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog ‘ontwierp’ hij in Oostenrijk het psychodrama (Moreno, 1932a; 1969; 1989), maar werkte het pas later in de Verenigde Staten verder uit. Hij experimenteerde op pedagogisch terrein in Wenen met kinderen en met verschillende theatervormen. Hij ontdekte daarbij hoe belangrijk het spelen voor mensen is en hoe groot de invloed daarvan is op de persoonlijkheidsontwikkeling. Hij gebruikte het spel echter pas in het begin van de jaren dertig in de Verenigde Staten, gericht als therapeutisch instrument.

Moreno's eigen beschrijving in een artikel met de typerende titel *De Weense oorsprong van de encounterbeweging. Wegbereider voor existentialisme, groepstherapie en psychodrama* (Moreno, 1969, p. 13) over zijn activiteiten met kinderen in Wenen, geeft een goed inzicht in zijn vroege werk: Mijn belangrijkste begin was in de Weense parken. Na de officiële schooltijden van de openbare scholen kwamen de kinderen iedere dag bij elkaar. Daar stelden we klasjes samen van vijftien tot twintig kinderen, elk met een leider die door de kinderen zelf gekozen werd. Het vormprincipe van de klas was een impromptu-test ['impromptu' = 'improvisatie, onvoorbereid'] die de creativiteit van de kinderen aanboorde. Leeftijdsverschillen waren onbelangrijk. Kinderen van vier en tien jaar waren vaak in dezelfde groep. Het algemene doel van de klassen was enerzijds het kind in zijn totaliteit te vormen en niet slechts enkele functies, en hen anderzijds tot een totaalervaring te brengen. In de botanische klas bijvoorbeeld werd het kind in een actief contact met het voorwerp zelf gebracht, gestreefd werd naar een direct antwoord op een direct contact. Het kind beleefde de boom. Deze boom werd het centrum van aandacht: via de boom werd het voorstellingsvermogen en de fantasie van het kind vrijgemaakt. Het kind leerde van de boom te houden voordat het de boom analyseerde. Onze traditionele scholen draaien deze volgorde om. Een van de meest bijzondere dingen of happenings in de parken was de keuze van ouders. Honderden kinderen en honderden ouders kwamen bij elkaar om hun relatie op een meer kosmisch niveau dan tot dan toe te regelen. Dat gebeurde door een spel waarbij de kinderen de mogelijkheid kregen om hun ouders af te wijzen en nieuwe te kiezen. Daarna kwam ieder kind terug met zijn nieuwe ouders.

Al in 1913 zag hij als medisch student tijdens vrije discussiebijeenkomsten over een project voor reïntegratie van prostituees op de Spittelberg in Wenen, het wederzijdse, therapeutische effect van de deelnemers op elkaar: Moreno zag hoe een van de deelnemers op straat werd gearresteerd, had zich ermee bemoeid en had vervolgens in wekelijkse bijeenkomsten, samen met een arts van de gezondheidsdienst, een soort bewustzijnsverruiming in groepen, hulp als zelfhulp georganiseerd (Moreno, 1972/73, p. 297). Bij deze discussiegroepen en bij zijn werk in de jaren 1915 tot 1917 als medisch begeleider van het vluchtelingenkamp Mitterndorf, waar meer dan tienduizend Italiaans sprekende Oostenrijkers uit zuid-Tirol geïnterneerd waren (Moreno, 1972/73, p. 297f), deed hij de eerste 'sociometrische' waarnemingen. De vluchtelingen konden beter met hun situatie omgaan als zij naar eigen keuze kleine groepen konden vormen (Moreno, 1969). Na zijn werk als arts bij de gemeente Bad Vöslau in Niederösterreich en als bedrijfsarts van de Vöslauer kamgarensponnerij (sinds 1918) emigreerde Moreno in 1925 naar de Verenigde Staten. Hij was daar gevangenispsychiater in de Sing Sing-gevangenis en psychiatrisch adviseur aan de Hudson Training School, een inrichting voor moeilijk opvoedbare meisjes. Met 'plannen voor de omvorming van de gevangenis tot een gesocialiseerde leefgemeenschap' zette Moreno zijn werk, zoals dat in Wenen al zichtbaar werd, consequent voort (Moreno, 1932b): op de jaarvergadering van de American Psychiatric Association in 1931 stelde Moreno voor, de groepspsychotherapie voor gedetineerden en bewoners van psychiatrische inrichtingen in te voeren. Bij deze gelegenheid formuleerde hij, zoals al eerder vermeld, als eerste het begrip 'groepspsychotherapie'. De vaak geciteerde opmerking dat de groepspsychotherapie 'in Wenen verwekt was maar in Amerika geboren' is van Moreno (vergelijk bijv. Schütz, 1989, p. 152). Misschien is zelfs het woord 'groepsdynamica' van hem afkomstig (vergelijk Schwendenwein, 1991, p. 273). Moreno was ook opnieuw actief als uitgever, zoals in Wenen waar hij een literatuurtijdschrift uitgaf. Hij stichtte meerdere verenigingen voor groepstherapie. In 1968 kreeg hij het eredoctoraat van de Universiteit van Wenen. In hetzelfde jaar organiseerde hij het eerste Internationale Congres voor Sociometrie in Baden bij Wenen. Psychologisch en therapeutisch heeft de groep absoluut prioriteit. Hij schrijft aan de groepstherapie een ongelofelijke kracht toe: Van het 'kosmische bewustzijn', via de oplossing van de strijd tussen kapitalisme en communisme, tot aan de mogelijkheid om het 'therapeutische proletariaat' te bevrijden. De ontwikkeling van groepstherapeutische methoden is volgens Moreno van baanbrekend belang en betekent, na de bevrijding van geesteszieken van de ketting (door de Franse arts voor krankzinnigen Philippe Pinel) en de blootlegging van het onbewuste door de psychoanalyse (Freud), de 'derde psychiatrische revolutie'. Moreno schrijft (1934) vanuit de overtuiging dat de individuele therapie veel te kort effect heeft: 'Echte therapie moet op de mensheid als geheel gericht zijn.'

Moreno (1959, V) zag het psychodrama als 'het hoogtepunt van een psychotherapie die individuele, groeps- en actiemethoden verbindt,' met 'het principe van scheppende spontaniteit en handelingscatharsis' als grondbeginsel. Moreno (1959, p. 76) was ervan overtuigd dat het psychodrama een 'dieptetherapie van de groep is. Het begint waar de groepstherapie ophoudt en verbreedt deze om haar werkzamer te maken.' Het gaat verder dan afreageren en discussiëren en geeft door het psychodramatische podium, dat niet buiten maar in de groep is, ruimte aan het verlangen naar actie, en daardoor aan gestalte geven, aan dramatische uiting. Het psychodrama was voor hem de 'triomf van het spel' en accentueerde de overgang van de psychoanalytische divan naar het psychodramatische toneel (1959, p. 81). Moreno's motiverende overtuiging was: 'handelen heelt meer dan praten' (citaat van Leutz, 1974, p. 145). Het psychodrama als 'drama van het individu' staat tegenover het sociodrama als drama van de groep – een sociotherapeutisch en sociopedagogische methode die zich bezighoudt met grotere groepen. Daar worden geen problemen van het individu behandeld maar die van een groep. Grote sociodramatische groepsbijeenkomsten zijn bedoeld om sociale conflicten uit te werken, bijvoorbeeld problemen van minderheidsgroepen. 'Sociodrama betekent het drama met de deelgenoot, een proces waardoor de sociale waarheid, de waarheid over sociale structuren en conflicten geëxploreerd en onderwezen kan worden, wanneer methoden van het dramatische spel gebruikt worden.' (Moreno, 1948)

Moreno hield zich niet alleen pedagogisch en therapeutisch maar op alle gebieden in principe met groepen bezig en legde de grondslag voor de sociometrie (Moreno, 1934, 1951, 1989, p. 157-169) als wetenschap van groepsprocessen. 'Sociometrie' betekent het 'meten van relaties', door Moreno opgevat als diagnostisch instrument voor een structuuranalyse in groepen en als techniek voor maatschappelijke verandering. Een groepsanalyse kan bijvoorbeeld gemaakt worden op basis van het verschil tussen het 'sociogram' (de grafische voorstelling van de wezenlijke organisatie van een groep, van een bedrijf bijvoorbeeld, gemaakt door de groepsleden door een vrije, persoonlijke keuze van een voorkeurspartner bij de uitvoering van een taak enerzijds en gezamenlijke vrijetijdsbesteding anderzijds) en het 'organogram' (de officiële hiërarchische structuur). De 'sociometrische revolutie' – ook opgevat als een revolutie tegen de bureaucratisering die volgens Moreno voortkwam uit de

sociometrische inzichten – bracht enerzijds een voorkeur voor kleine groepen in een programma voor sociale verandering met zich mee en hield anderzijds de introductie van een blijvende maatschappelijke revolutie in (vergelijk ook Lapassade, 1972, p. 41-43). Omdat het begrip ontmoeting (waarvan de oorsprong in Wenen lag) een grote rol speelde in zijn basisoverwegingen (Moreno, 1969), en dit een reeks implicaties met zich meebracht voor het begrip voor het groepswerk, geldt Moreno als een van de vaders van de humanistische psychologie waarmee zijn werk een aantal raakpunten had. In tegenstelling tot Moreno die afwijzend stond tegenover de psychoanalyse, wordt tegenwoordig het psychoanalytisch georiënteerde psychodramawerk ook in Oostenrijk meer verbreid en toegepast. Ongeacht het probleem van Moreno's soms sterk afwijkende antropologie die hieraan ten grondslag ligt, maken ook veel andere sociaal-psychologische en psychotherapeutische stromingen gebruik van psychodrama of psychodramatische elementen. Behalve het 'klassieke psychodrama' zijn er ook vormen van psychoanalytisch en integratiepsychodrama, Gestalt-drama en lichaamsgeoriënteerde vormen (Petzold, 1978, 1982). Tegenwoordig wordt in Oostenrijk het klassieke psychodrama volgens Moreno vertegenwoordigd door de 'Fachsektion für Psychodrama, Soziometrie und Rollenspiel im ÖAG'. Deze vakgroep werd na bijeenkomsten van opleiders uit Zwitserland en Duitsland in 1976 opgericht. Het bijbehorende Duitse vaktijdschrift heet *Psychodrama*.